

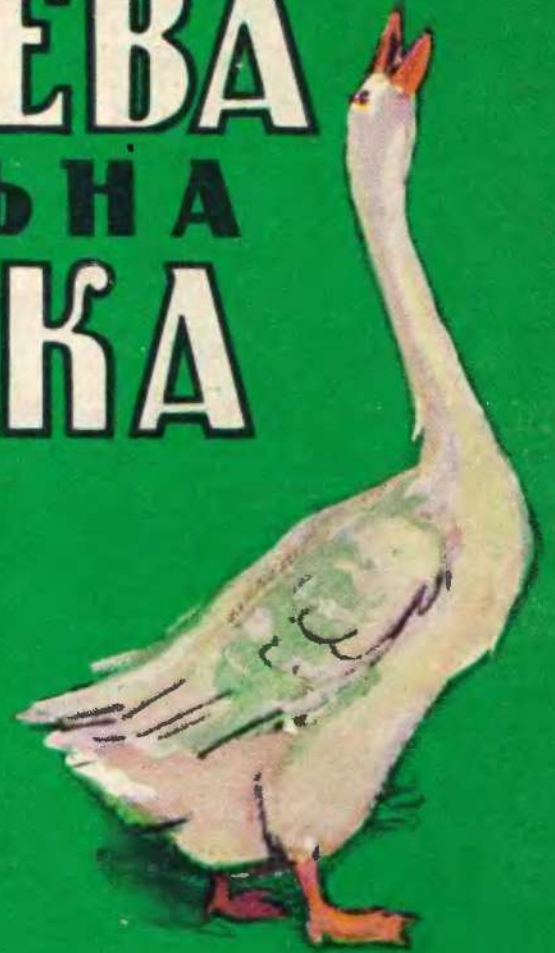
Ф83

Д 17
Ф 83

ІВАН ФРАНКО

ГРИЦЕВА
ШКІЛЬНА
НАУКА

Дитвугав

ІВАН ФРАНКО

**ГРИЦЕВА
ШКІЛЬНА
НАУКА**

ОПОВІДАННЯ

**ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР**

Київ 1960

Малюнки І. Філонова

ГРИЦЕВА ШКІЛЬНА НАУКА

Був Гриць премудрий родом з Коломиї,
Вчився барзо добре на філософії.

Стара співанка.

I

Гуси зовсім нічого не знали про це. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про цей намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав трохи, почухався, взяв прут і, підскакуючи, погнав гуси з обори на пасовисько. Старий білий гусак, як

звичайно, наставив до нього свою невеличку голову з червоними очима і червоним широким дзьобом, засичав різко, а відтак, таракаючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Стара грива гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але попленталася поза містком і зайшла в ровок, за що Гриць швякнув її прутом і назвав «луп'ярем», — так він мав звичай називати все, що не піддавалося його високій власті на пасовиську. Очевидна річ затим, що ані білий гусак, ані грива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди, — як їх було двадцятєро й п'ятєро — так ані одно не знало про близьке перенесення їх володаря та воєводи на інше, далеко не таке почесне становище.

Тож коли нагло і несподівано надійшла нова вість, се є, коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця додому і там віддав його в руки матері, щоб його вмила, вичесала і вбрала, як бог приказав, і коли потім батько взяв його з собою і, не кажучи ні слова, попровадив трепечучого вниз вигоном, і коли гуси побачили свого недавнього поводатора зовсім у змінєнім виді, у нових чобітках, у новім повстянім капелюшку і червоним ременем підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудування. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягнуєною головою, немов

хотів йому добре придивитися; грива гуска також простягнула голову і довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж вкінці швидко вицокотіла: Де-де-де-де?

— Дулна гуска! — відмовив гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: «Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питання». А втім, може й для того не відповів, що сам не знав.

Пішли горі селом. Батько нічого і Гриць нічого. Аж прийшли перед просторий старий будинок під соломою, з комином наверху. До того будинку йшло багато хлопців, таких, як Гриць, або й більших. Поза будинком по городі ходив пан у камізельці.

— Грицю! — сказав батько.

— Га! — сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Пам'ятай собі, це школа.

— Ба, — сказав Гриць.

— Сюди будеш ходити вчитися.

— Ба, — сказав Гриць.

— Справуйся добре, не пустуй, пана професора¹ слухай. Я йду, аби тебе записав.

— Ба, — сказав Гриць, майже нічого не тямлячи, що говорив батько.

— А ти йди з отсими хлопчиками. Візьміть його, хлопчики, з собою!

— Ходи! — сказали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов у огород поговорити з професором.

---

¹ Професор — тут у розумінні вчитель.

II

Увійшли до сіней, у яких було зовсім темно і страшно воняло торішньою гнилою капустою.

— Видиш, там? — сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.

— Видзу, — сказав тремтячи Гриць, хоч зовсім нічого не видів.

— Там яма, — сказав хлопчик.

— Яма! — повторив Гриць.

— Як будеш зле справуватися, то професор всадить тебе в оту яму і будеш мусив сидіти цілу ніч.

— Я не хочу! — скрикнув Гриць.

Тим часом другий хлопчик шепнув щось до першого хлопчика, оба засміялися, а потім перший, налапавши шкільні двері, сказав до Гриця:

— Застукай до дверей! Борзо!

— Насцо? — спитав Гриць.

— Треба! Тут так годиться, як хто перший раз приходить.

У школі був гомін, мов в улію, — але коли Гриць застукав кулаками до дверей, зробилося тихо. Хлопчики звільна отворили двері і втрутили Гриця досередини. В тій хвили залупкали добрі березові різки по його плечах. Гриць дуже перепудився і зверещав.

— Цить, дурню! — кричали на нього сміхованці-хлопці, що, почувши стук, засіли були за дверми і зробили Грицеві таку несподіванку.

— Ой-ой-ой-ой! — верещав Гриць. Хлопці злякалися, щоб не почув професор, і почали Гриця зацитькувати.

— Цить, дурню, то так годиться! Хто до дверей стукає, того треба по плечах постукати. Ти того не знав?

— Не-е-е зна-а-в! — відхлипнув Гриць.

— Чому не знав?

— Бо я-а пе-елсий ла-а-з у школі.

— Перший раз! а! — скрикнули хлопці, мов здивовані тим, як можна перший раз бути в школі.

— О, то треба тебе погостити! — сказав один, поско-
чив до таблиці, взяв зі скриночки добрий кусник крейди
і подав Грицеві.

— На, дурню, їдж, а борзо!

Всі мовчали і в ожиданці гляділи на Гриця, що обер-
тав у руках крейду, а далі поволеньки вложив її в рот.

— Їдж, дурний, а борзо! — напоминали хлопці, а са-
мі душились зо сміху.

Гриць почав хрупати і насилу з'їв крейду. Регіт у школі розлягся такий, аж вікна задзвеніли.

— Цого смієтеся? — спитав здивований Гриць.

— Нічого, нічого. Може, хочеш іще?

— Ні, не хоцу. А сцо то таке?

— То ти того не знаєш? Отто дурний! Та то ерусалим такий, то дуже добре.

— Ой, не дуже добре, — сказав Гриць.

— Бо ти ще не засмакував. То годиться кожному їсти, хто перший раз приходить до школи.

В тій хвилі увійшов професор. Усі хлопці, як сполошені воробці, попирскали до лавок, тільки Гриць остався зі сльозами в очах і з губами, забіленими крейдою. Професор грізно зблизився до нього.

— Як називаєшся? — крикнув.

— Глиць.

— Що за Гриць? Ага, ти новий. Чому в лавці не сидиш? Чого плачеш? Чим забілівся? Га?

— Та я їв ерусалим.

— Що? Який ерусалим? — допитувався професор.

Хлопці знов аж душилися зо сміху.

— Та давали хлопці.

— Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по хаті, але не міг нікотрого пізнати.

— Ну, ну! Йди сідай і вчися добре, а ерусалима більше не їдж, бо будеш битий!

III

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпки; хлопці час від часу кричали щось, як професор показав яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів.

Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у вухо, третій працював довгий час дуже пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки; вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зо всієї сили.

— Насцо ти микаєс? — спитав Гриць.

— Буду дома з бовщем їсти, — відповів шепеляво хлопець, і Гриць довгий час думав над тим, чи буває не здурив його сей хлопець.

— Але-бо ти, Грицю-небоже, нічого не вважаєш, — крикнув на нього професор і покрутив його за вухо, так що Грицеві мимоволі аж сльози стали в очах, і він так перепудився, що довгий час не тільки не міг уважати, але й зовсім ó-світі не тямив. Коли, нарешті, отямився, хлопці вже починали читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав професор. Вони невтомимо по сто разів співучими голосами повторяли: «а-ба-ба-га-ла-ма-га». Грицеві, не знати чому, дуже це сподобалося, і він почав своїм пискливим голосом навипередки кричати: «а баба галамага». Професор уже готов був узнати його дуже пильним і здібним хлопаком і, хочачи ще ліпше переконатися про це, переставив букви. Несподіваним способом він

виставив перед учениками букви «баба», але Гриць, не дивлячись на них, а тільки на професора, тонким співучим голосом крикнув: «галамага». Всі зареготалися, не виключаючи й самого професора, тільки Гриць, здивований, оглянувся і знов наголос сказав до свого сусіда: «Чому не кличись галамага?» Аж тоді бідолаха стямився, коли професор потягнув його за понятливість різкою по плечах.

— Ну, а чого тебе там у школі навчили? — спитав батько, коли Гриць уполудне вернув додому.

— Вцились-мося «а баба галамага», — відповів Гриць.

— А ти вмів? — запитав отець, не входячи в те, що це за така дивовижна наука.

— Тазе вмів, — відповів Гриць.

— Ну, так мені справуйся! — заохотив отець. — Як тут у селі вивчишся, то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попа. Жінко, а дай-но йому що їсти.

— Ба, — відповів Гриць.

IV

Минув якраз рік після того важкого дня. Блискучі надії батька на Грицеву будучину давно розвіялись. Професор просто сказав йому, що Гриць «туман вісімнадцятий», що ліпше зробить, коли відбере його додому і назад заставить гуси пасти. І справді, по році шкільної науки Гриць вертав додому якраз такий мудрий, яким був перед роком. Вправді, «а баба галамага» він вивчив докладно напам'ять, і не раз навіть у сні з уст його вилітало це дивовижне слово, що становило немов перший поріг усякої мудрості, якого йому не судилося переступити. Але далі поза те слово Гриць у науці не поступив. Букви якомсь мі-

шалися перед його очима, і він ніколи не міг спізнати їх з лица, котре Ш, а котре Т, котре «люди», а котре «мислите». Про читання вже ніщо й говорити. Чи причина тому була в його непонятливості, чи в кепськیم навчанню професора, сього не знати; то тільки певно, що, крім Гриця, таких «туманів вісімнадцятих» між тогорічними школярами було 18 на 30, і всі вони під час того шкільного року заєдно робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурканців, «пац» та «попідволосників» і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі.

А вже хто як хто, а Гриць запевно найбільше і найчастіше думав про це. Проклятий буквар, що його він за час цілорічної натуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав¹ трохи не на січку, прокляте «а баба галамага» і прокляті професорські причинки та заохоти до науки так надоїли йому, що він аж вихуд та поблід і ходив увесь час, мов сновида. Наконєць змилувався бог і післав місяць липень, і змилувався батько та сказав одного ранку:

— Грицю!

— Га? — сказав Гриць.

— Віднині вже не підеш до школи.

— Ба, — сказав Гриць.

— Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба сховати про неділю, а ти заперезиися личком, візьми лупку² на голову та жени гуси пасти.

— Ба, — сказав радісно Гриць.

---

¹ Фалатаги — шматувати, дерти на клапті.

² Лупка — облуплена або поїдена міллю бараняча шапка.

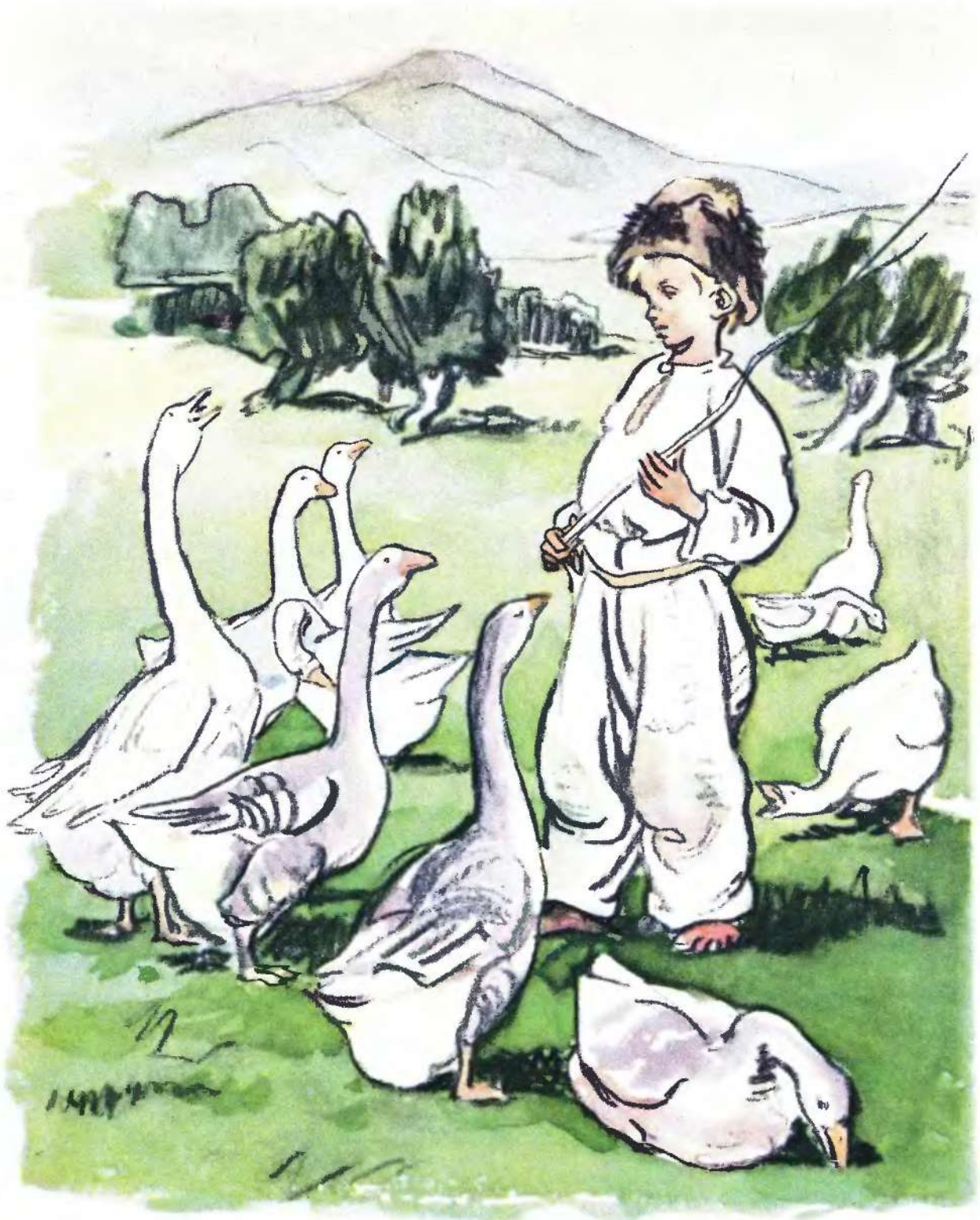
Гуси, звичайно — дурні гуси, і сим разом не знали про радісну зміну, яка їх чекала. Через цілий рік Грицевої шкільної науки їх пас малий сусідський хлопчик Лучка, що звичайно тільки й робив на пасовиську, що копав ямки, ліпив паски з болота та пересипався порохом. Про гусей він не дбав зовсім, і вони ходили самопас. Не раз їм лучилося зайти в царину і тоді від пошкодованого приходилось їм витерпіти багато проклять, а навіть побоїв. А крім того, нещастя кілька разів того року зловіщим крилом перелетіло понад чередою. П'ять молодих гусаків і десять гусок господиня попродала в місті; важко прийшлося іншим розлучатися з ними. Стару попелясту гуску забив хворостою в шкоді сусід і у варварській безсердечності прип'яв бездушного трупа за лапу до тої ж хворостини, волік його так через ціле пасовисько, а відтак кинув господареві на обору. А одного молодого гусака, красу й надію череди, забив ястріб, коли раз відблукався від своєї рідні. Але про всі ті тяжкі та невіджалувані страти череда сього року була більша, ніж торік. Дякувати білому гусакові і гривій гусці та й ще двом чи трьом молодим її донькам, череда сього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появився між ними з прутом, знаком своєї намісницької власті, зразу всі очі звернулися на нього і тільки один німіючий сик здивовання дався чути. Але ані білий гусак, ані грива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радості і тріпотанням крил вони кинулися до нього.

— Де-де-де-де? — цокотіла грива гуска.

— Адже в школі був, — відповів гордо Гриць.

— Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.

— Не віриш, дурню? — крикнув на нього Гриць і швьякнув його прутом.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли, громадячись коло нього, інші гуси.

— То ніби, що я навчився? — формулював їх питання Гриць.

— Сьо-сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли гуси.

— А баба галамага! — відповів Гриць.

Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голів не могла зрозуміти такої глибокої мудрості. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобувся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага! — скрикнув він своїм дзвінким, металічним голосом, випростувавшись, піднісши високо голову і тріпочучи крилами. А відтак, обертаючись до Гриця, додав, немов аби його ще більше пристидати:

— А кши, а кши!

Гриць був зламаний, засоромлений. Гусак в одній хвилині переймив і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

«Чому вони його до школи не давали?» — подумав собі Гриць і пігнав гуси на толоку.

ОЛІВЕЦЬ

рошу ніяким світом не думати, що це я розповідаю видумку або що напис на заголовку цієї повістки — яка-небудь метафора. Ні, діло справді йде про олівець, і то не цілий, а кусник, от так, візьмімо, три цілі¹ завдовжки. А втім, як хто скаже, що півчетверта цаля, то також не піду з ним до в'їта судитися. Але то знаю добре, що чотирьох цілів завдовжки не тримав. Це міг би я, як кажуть правники, «ствердити головною присягою», або, як кажуть наші ясеничани, «побожити й заскаритися, на чім

---

¹ Ц а л ь — коло 4 сантиметрів.

світ стоїть». Півчетверта цаля, не більше, задовгий був ге-
рой цієї повістки. Хоть то літ тому чимало, як ми бачили-
ся з ним останній раз, це є, як я бачив його, бо він своїм
затемперованим ¹ носиком хіба ж міг мене бачити? А при-
тім він цілого півтора дня лежав у моїй шкільній торбі,
під книжками, достоту у тьмі кромішній! Аби не збрехати,
то буде тому не менше шістнадцяти літ, — доволі часу,
щоб забути й про якого щирого приятеля. А я не забув про
нього, про півчетверта цаля задовгий кусник олівця, в
оправі з темно-червоного дерева, шестигранний і політуро-
ваний нажовто з срібним, вибитим написом «Mittel» ² на
тупім кінці; з другого кінця був затемперований, не надто
гостро, а не надто й тупо, — саме стільки, скільки потрібно
для сільського школяра.

В таким виді лежав він одного зимового поранку на
снігу на подвір'ю ясеницької школи саме коло стежки,
котру протоптали зрана школярі. Це був погідний, чудовий
поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали
малесенькі платочки снігу, зовсім прозірчасті, видні тільки
по діамантовім блиску, коли в них заломався сонячний
промінь. Олівець не застряг у замерзлім іскристім снігу,
а лежав зовсім наверху. Його жовта політура полискува-
лася до сонця, а срібні букви «Mittel» виднілися здалека.
Певно, котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його.
Він так і лежав, простягнувши свій чорний, загострений
носик до стін школи, немов силувався вказати кожному
прохожому, що там його належне місце; немов просив
своїм срібним поглядом, аби його виняти з тої хоть гарної,
але дуже холодної постелі і занести там, до школи, відки
широко по селу розлягався гармидер хлопців, що дожида-
ли пана професора.

¹ Темперувати олівець — застругувати олівець.

² Mittel — середній.

Скажіть же тепер самі на совість, що би ви зробили, якби вам лучилося побачити такого Mittel'a і то в подібнім, не зовсім для його «чина» відповіднім положенню? Думаю, що 90% із вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонса, підняли б його і сховали попросту до кишені. Інші 10%, запевно, навіть не схилились би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90%, с. зн.¹, не підозріваючи нічого злого в олівці, схилився по нього і, не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкіряної школярської торби, в котрій були мої книжки. Але що при тім було не зовсім звичайного, так це те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусив писати тим проклятушим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало і порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз — я знайшов олівець! Та й ще який гарний! Правда, я бачив його лише мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шусьнув² його до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало його з моєї руки. А ще друга цікава штука: при цілій тій операції була та, що мені й через голову не перейшло, аби котрий школяр міг був його згубити, — чуєте, — ані через голову мені не перейшло. Де, де, де! Котрий тут у нас школяр губить олівці! То мусив бог зна якийсь незнайомий пан приїздити до професора, — ну, певно, то він якимось дивним способом загубив той олівець. А може, то був той гандляр, котрому професор торік продав корову, може бути, що цей олівець лежав тут іще відторік і ніхто його, бідного, не видів. А може, він упав уночі з неба враз із снігом? Адже ж бабуня казали, що не раз жаби падуть

¹ Се значить.

² Шусьнув — кинув, сховав.

із неба; чому ж би й олівці не мали падати? Так міркував я, йдучи через подвір'я до школи. Що ж, хіба шестилітньому хлопцеві не вільно так міркувати? А впрочім — ні! Мені дуже сподобався той олівець. Я держав руку в торбі, а він був у моїй руці, я обертав його гранками сюди й туди, старався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його стать, одним словом, моя фантазія, мов мотиль коло квітки, невпинно крутилася й шибала коло олівця. Вона насилу відганяла всяку думку, що олівець міг належати до котрого школяра і що, значить, мені прийдеться віддати його назад властителяві.

В класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші, ходили по класі, билися, тручалися поміж лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак швидко намоченою шматою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. Це мене дуже врадувало, і я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідуєчої години, я почув у торбі брязк олівця о шкіру і весь затремтів — не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги.

Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого! Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по-давньому, про олівець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця.

Але ніхто не жадав олівця. Школярі ходять і вчаться, сваволять і товчуться по-давньому.

Степан Леськів, мій добрий знайомий, наближується до мене.

— Ов, ти, видно, нині рахунків не вмієш; то-то будеш у шкіру брав!¹ А ще як мені скаже професор бити, ну, майся гаразд, небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки — моя слаба сторона, і любить не раз подрочитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом говорить; притім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибях вікон, покритих густою росою?

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанові. — Уважай лиш, аби ти сам не дістав у шкіру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанові також жартом, з усміхом, ласкаво, — а відповів якось так злісно, гризко², таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть, як ціле моє лице налилося кров'ю. Степан стояв хвилю переді мною і, не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудованим поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопчина! За що я так гризко відповів йому? За що засмутив його? Він же ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватися на нього!

Такі мислі шибли мене через голову, коли Степан пішов і мовчки сів у свою лавку. То був невеличкий, русявий хлопчина, восьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка³, у котрого я жив, тож і оба ми, хлопці, товаришували раз у раз із собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий огонь та

¹ У шкіру брати — бути битим.

² Гризко — уїдливо, сердито.

³ Вуйко — дядько.

всілякі інші нещастя зруйнували його господарство. Він був високий, сильний мужчина, з понурим лицем, раз у раз схиленим у землю, і говорив грубим, різким голосом. Я мимовільно якось боявся його і вважав його жорстоким чоловіком. Зато малий Степан весь удався в матір, тиху, лагідну жінку з ладним¹ іще, добродушним лицем і ясними сивавими очима. Тому-то не раз, стоячи за плотом² на пастівнику³, підстерігав я, поки старий Леськів вийде з хати, аби бодай на хвилю забігти до Степана, побавитися з ним. Правда, ми не раз і сварилися, як звичайно діти, але ніколи не надовго. Я, гарячіший до сварки, а то й до бійки, звичайно перший був і до перепросин, а Степан, усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

— А видиш, я то давно знав, що ти не видержиш без мене!

Але тепер, пощо я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не розгнівався на нього! Навпаки, його жалібний, сумний погляд болів мене якось, вертів у моїй дитинячій груді. Я стидався чогось, сам не знаючи чого, і забув про олівець. Аж коли вражіння остигли і проминули і перед собою побачив я торбу, в котрій мої нерви немов чули здалека дотик олівця, тоді знов моя фантазія вернула назад до того предмету, і за хвилю про Степана і його сумний погляд я забув зовсім.

Знов увійшов професор, почалася година наукова і поволі проминула; про олівець ніхто ні пари з уст.

Третя година мали бути рахунки. Тота⁴ висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати

---

¹ Ладний — гарний.

² Пліт — тин.

³ Пастівник — відгороджена під пасовисько земля біля житла.

⁴ Тота — тая.

крейдою цифри, а всі інші хлопці мусили ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз у раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належить.

Перед рахунковою годиною почув я в останній лавці, де сидів Степан, якийсь гамір, якісь тривожні, уривані питання і відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що це таке. Та все-таки мене щось тьокнуло, якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: «Не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло».

Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвилину при столі, він устав і викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, тремтячий, бо взагалі писання чи то цифер, чи букв було для мене твердим горіхом: усякі знаки з-під моїх рук виходили криві, гачкуваті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, у якому кожний кіл стримить у інший бік, а хворостини півперечні стримлять самі по собі, не можучи здибатися з колами. Але що було робити: викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці і взяв у праву руку шматку, а в ліву крейду.

— 35! — крикнув професор і озирнувся на мене. —

Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?

Я перемінив нещасливі знаряди премудрості в обох руках, відтак підвів праву, як міг, догори і ледве дістав до половини таблиці. Завдання написати на таблиці цифру 35 було дуже трудне, бо приходилося писати самі «скрутні» цифри. Вчора, вправляючися пальцем на шибках у писанню цифер, я довго думав, як би то воно написати оту прокляту трійку, щоб її зладити таку кругленьку і з таким зубчиком на середині? Запитати не було кого, от я й надумав писати її з середини від зубчика, потягнути відси насамперед горішній, а відтак долішній каблучок. Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дрижачою рукою мазгуляти на таблиці. А тут іще, як на нещастя, рука дриголить, сила, якої й так не було много, десь мов замерзла, так що хоч і як мучуся, тиснучи крейду до таблиці, то проклятуші штрихи все виходять такі худі та тонкі, що ледве їх видно. З тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже? — кричить професор і обертається до мене.

— Ще... ще ні, — відповідаю я і, обливаючись холодним потом, берусь писати 5, розуміється, знов за власним методом, с. є. зачинаючи з долини.

— Що, що, що? — скрикнув професор і прибіг ближче до мене. — Як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрожача рука дотягла штриха на таблиці. П'ятка подобала радше¹ на Г, ніж на круглочереве, гребенясте 5.

— Ах ти, поросяча почеревино! (Звичайний титул, яким професор іменував школярів). То ти не знаєш, як пишеться 5?

---

¹ Р а д ш е — скоріше.

І, не ждучи відповіді на це питання, професор одною рукою захопив зі столика широку лінію, а другою мою руку, з якої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по класі. Долоня моя налилася кров'ю і стала якась ніби грубша, а попід шкірою немов мурашки забігали. Я, змалу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився.

— То ти не знаєш, як писати 5? Не видів, як я писав? А диви, як пишеться 5, — от так! — і пан професор хопив крейду і з розмахом написав насамперед на таблиці величезну п'ятку, а відтак на моїм лиці таку ж саму (може, не таку правильну й виразну) величезну п'ятку.

— Пиши далі, — крикнув до мене, — 48!

Я взяв крейду і почав писати. Професор дивився ще хвилю. Чвірка вдоволила його, і він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете? — крикнув він грізно до хлопців, котрі напів з усміхом, а напів з ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик професора всі голови нахилилися додолю, мов жито від вітру похиляє додолю пристигаюче, важке колосся.

— А ти, старосто, як написав 3? — питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснення — ляск лінією по лапі.

— А то що наверху, над 5? — питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск лінією по лапі.

— А ти, свату, чому не пишеш? — питає третього.

— Та я... про... прошу пана професора, — чути крізь сльози голос Степана Леськового.

— Що? — кричить професор гнівно.

— Я десь олівець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що олівець,

який лежав тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А все-таки при тих його словах я так заупудився,¹ рука моя так затремтіла, що крейда, мов слиж,² виковзла з моїх рук. Щастя моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг би був написати її.

— Так, — крикнув професор, — загубив? Постійно ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, господь знає. Ми, школярі, знали лиш тільки, що професор два дні тому дуже сварився з Степановим батьком і, видимо, лишень шукав притоки³, аби за вітця пімститися на хлопцеві; а крім того, ми бачили, що сьогодні професор трохи п'яний і що, значить, без бійки не обійдеться.

— Марш на середину! — крикнув він до Степана.

Бідний хлопець, видко, знав, що його жде, і нешвидко рушався; професор ухопив його за довге біляве волосся і виволік на середину.

— Тут стій! А ти, — обертаючись до мене, — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штуркнув Степана. Я легше якось відітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по-друге, тому, бо думав собі, що чень⁴ уже Степанові не буде нічого за олівець, коли його професор післав до таблиці, — бо те знав я, що Степан писати вміє. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанові цифри, як лютився, видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало

---

¹ Запудився — злякався.

² Слиж — риба.

³ Притока — привід, причіпка.

⁴ Чень — може.

мені внутрі, що коли буде що злого Степанові за олівець, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не знаю, але те тільки певно, що я тремтів, мов трепетовий¹ лист.

Степан пише цифри та й пише, вже записав цілу таблицю, професор раз у раз дивиться на нього, аби зловити його на чім-будь, але годі.

— Досить! — кричить він. — А тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзивається Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай!

Мене щось мов за горло стисло, коли я почув ті слова. Професор шукає різки в останній лавці, а бідний Степан, блідий, дрожачи, стоїть при таблиці і мене шмату в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи професора, що наближався з різкою в руці.

— Лягай! — крикнув той і, не ждучи далі, захопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав щосили швякати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тільки дужче дразнив оп'янілого професора.

— Аби ти знав на другий раз, як олівці губити! — кричав він задиханим, уриваним голосом, і різка ще сильніше засвистала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилині? Перша думка, яка мигом шибнула мені через голову, була — встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів олівець у мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло мов залізними кліщами... Крик Степана прошибав мені груди. Холодний піт

---

¹ Трепетовий — осиковий.

обілляв мене цілого; я виразно чув біль, гострий біль від різки, чув його на цілїм тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілий клас. Але тривога обдала всіх такою мертвотою, що, незважаючи на гробову тишу, ніхто в класі не чув мого хлипання.

А професор ще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице його посиніло з натуги, пальці судорожно впилися в професорові коліна, ноги кидалися в повітрі, але різка не переставала свистіти в повітрі, а кожний її свист, кожний ляск на грубу полотняну сорочку Степана стрясав і здавлював тридцять дитинячих серць у класі, витискав новий крик болю й розпуки з груді Степана. Я не тямлю вже — ох, і пригадувати не хочу! — що діялося в мені під час тих страшних хвиль, які чуття перелітали по моїм тілі, який біль проникав мої сугасти, які мислі шибали по голові. Та ні,— мислей не було ніяких! Я сидів холодний, задубілий, мов камінь! І тепер іще, по шістнадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час оголомши-

ла мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотні в кожній нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично й духово діти, котрих нерви відмаленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна.

Вкінці стих свист різки. Професор випустив Степана, а той, безсильний, змучений, без духу покотився на поміст. Професор, червоний, мов буряк, кинув різку і сів на крісло, з которого іно що¹ скотився Степан. Хвилю віддихав, не кажучи й слова. В цілім класі було тихо, мертво, сумно. Чути було лишень, як хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи.

— Не встанеш ти? — прошепотів професор, копаючи його ногою в бік.

Степан по хвилі ледве-ледве підвівся на ноги і став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце! А знай, як на другий раз олівці губити!

Степан пішов на місце. В класі знов стало тихо. Професор, видимо, протверезився трохи і почув, що лихо зробив, збивши так хлопця. Він знав, що з Леськовим зачіпатися недобре. Думка про це ще гірше дражнила його, і він схопився і почав мовчки бігати по класі, важко сапаючи.

— А, драби, розбійники! — крикнув у ході, не знаючи, чи до нас, дітей, чи до неприсутніх ясінецьких громадян.

Знову довгу хвилю бігає професор по класі, знов сапає і воркоче щось під носом, а далі обертається до нас і кричить:

---

¹ Іно що — шойно, тільки що.

— Додому!

Але й це, звичайно дуже чудодійне слово, що звіщало нам бодай на день увільнення від ваготи шкільної премудрості, тепер немов до глухих було сказане. Тривога й непевність приголомшили всіх школярів і відібрали їм чуття. Треба було аж другого, голоснішого викрику професора, щоб усі встали до молитви.

Коли по молитві школярі рушили з лавок і почали виходити з класу, то діялося це без звичайного шуму й товкітні; всі йшли звільна, боязко позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли. Кожний чув себе якось немов придавлений. Степан ішов, хлипаючи, а коли вже коло дверей позирнув на професора, той погрозив йому кулаком. Я йшов майже самий останній, ледве переступаючи ногами. Я боявся і стидався чогось так страшно, що рад би був у тій хвилі заpastися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убійстві чує таку ваготу на серці, яку я чув тоді. Особливо на Степана був би я в тій хвилі не поглянув за жадні гроші. Я так живо уявляв собі його біль, — ні, я терпів не менш його, — а тут іще той проклятий внутрішній голос раз у раз шептав мені, що він через мене терпів, що олівець його! Так, тепер уже виразно щось говорило мені, що то його олівець я знайшов! І щó би, бачиться, на такий спосіб природніше, як піти тепер до нього і віддати йому згубу! Чи не ще! Так ні! Природно воно видається, але мені тоді, доразу прибитому страхом, жалем і стидом, було зовсім неможливо це зробити. І не то, щоб тепер іще я бажав заховати той олівець для себе, — де там! Він тепер ваготів, мов камінь, у моїй торбі, пік мою руку здалека, — я тепер ніяким світом не був би діткнувся його, не був би поглянув на нього! Ще якби хто був силою вирвав у мене торбу і витряс із неї все так, щоб і олівець випав, а Степан відтак міг його взяти, —

ах, як би я був радувався такому випадкові! Але так не сталося, — та й не до того було школярам.

Скоро лиш із класу та з професорського подвір'я, всі обступили ще хлипаючого Степана і почали його розпитувати, як і де загубив він олівець, який то був олівець; деякі голосно відказували на професора, інші жалували Степана і говорили йому, аби конче пожалувався татуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан.— Але що мені тепер та-атуньо скажуть! Іно що мені позавчора купили в місті, а я-а загубив. Ой, ой, ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся, — потішали хлопці, хоч, певно, ні один із них не рад би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! — відповів сумно Степан. — Та вони мене за-а-б'ють за олівець! Шість кре-ейцарів, кажуть, заплатили за нього в місті... «А як мені, — кажуть,— де загубиш, то шкіра не твоя, чуєш!..» Ой, ой, ой!..

Я не міг слухати тої бесіди. Кожне Степанове слово кололо мене, мов будяки. Я побіг швидко додому, весь дрижачи, блідий і задиханий.

— О, ти вже, певно, десь бився з хлопчиськами! — крикнула при моїм вході на мене тітка, — що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах ти, драбе якийсь, не потрібе, нездаро, нуждо якась несосвітенна!

Тітка була ще дівчина двадцяти кількох літ віку. Вона була «дуже добра», — бодай це можна було сказати про її язик, який не любив ніколи «дармо хліб їсти» і якому ніколи не хибло¹ слів.

Я повісив торбу з книжками на кульці і сів їсти, не

---

¹ Не хибло — не бракувало.

кажучи й слова. Попоївши, я сів коло стола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано,— де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пень, і сотий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не тямлячи, що читаю і до чого це йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леськового, але їх лиця раз у раз сунулися мені на думку, проймали мене холодом, гризли і турбували, мов грішника згадки про давні проступки. Я так бажав, аби враз настав вечір, але вечір, мов заклятий, не приходив. Я боявся поглянути на торбу з олівцем, немов це була не торба, а страшна нора, і не олівець, а гадина.

Як я перемучився, поки настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сни снилися мені вночі, як я кричав,

утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з гострою мордою і з великим написом «Mittel» на хребті, як мене кололо терня з жовтою блискучою корою і шестигранними кільцями, затемперованими при кінці, — це також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що, вставши рано, я був мов збитий або зварений у поливанні, а тітка в додатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати.

Рано, заким іще я пішов до школи, вуйко приходить із села і, скинувши грубі, суконні рукавиці з рук, починає розповідати про різні сільські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перепудило мене, немовби хто обілляв мене окропом.

— Та... та... та... каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говорити не вмієш, чи що? — крикнула збоку тітка. — Ну, та що там такого сталося із Степаном? — запитала вуйка.

— Та так там його вчора професор збив за якийсь олівець, що ледве живий приліз додому.

— Та який олівець?

— А во¹ купив йому отець у понеділок олівець, а він учора загубив. Професор п'яний, та й ну ж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте, ледве бідний хлопчисько додому доліз. А тут іще прийшов та й повідає, а старий медвідь сказився та бий дитину! За волосся, та під ноги, та обцасами²!.. Господи! Стара в плач та в крик, хлопець умлів, ледве водою віділляли, тепер, кажуть, лежить, рушитися не може! Що то, так дитину скатувати!..

Ще вуйко не скінчив, коли я розплакався вголос і перервав його бесіду.

¹ Во — осьь.

² Обцас — каблук.

— А тобі що? — спитав вуйко зачудований.
— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула тітка.
— Я... я... я... — пролепотів я, плачучи, але хлипання не дало мені докінчити бесіди.
— Ну, що, що, кажи! — промовив вуйко ласкаво.
— Я... знайшов... Степанів олівець!
— Знайшов? Де? Коли?
— Вчора, перед школою на снігу, — проговорив я вже сміліше.
— Ну, і чому ж ти не віддав Степанові?
— Я не знав, що то його, а він не допитувався.
— А потому, по школі?
— Я... я боявся.
— Боявся? Та якого дідька лабато¹? — спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну, і де ж той олівець?

— Та в торбі.

Вуйко позирнув до торби і вийняв нещасливий олівець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люди добрі, та й за таку дурницю так хлопця збили! Пощезали би один з другим!

¹ Лабатий (лаба — нога) — клишоногий.

Вуйко сплюнув і вийшов, узявши олівець із собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хлипав по дорозі, а сльози текли мені без моєї волі по лиці, хоч на душі стало далеко легше.

Того дня і цілий слідуочий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабий. Ба, на другий тиждень за-слаб щось напруго¹ й професор: вуйко догадувався, що, певно, його старий Леськів мусив добре «обломити». Чи воно так було, чи ні, того я докладно не дізнався — досить того, що Степана я після того не бачив цілі дві неділі. Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив у неспокійних снах його добре, тихе лице, сине ще від побоїв, зболіле й марне, — яким важким докором гляділи на мене його сиві, добродушні очі! Але коли я побачився з ним, коли почув його голос, то всі муки, весь неспокій перебутих днів немов віджили одним разом у моїй душі, — але тільки на хвилю. Степан тепер був уже здоров і веселий по-давньому, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про олівець ані споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його олівець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. Досить того, що ніколи потім про олівець між нами не було бесіди.

---

¹ Напруго — нагло, раптово.

SCHÖNSCHREIBEN¹

У просторім другім класі нормальної школи отців василіян² у Дрогобичі тихо, хоч мак сій. Наближається година «к р а с н о г о п и с а н н я», страшна для всіх не так самим предметом, як радше особою вчителя. В василіянській школі на всі предмети вчителі — самі отцове, а тільки для науки писання вони наняли собі світського чоловіка, якогось бувшого економа чи наставника, пана Валька. Пану Валькові ще й досі здається, що він економ: хоч із нагайкою ходити тепер не випадає, але все-таки він

¹ Schönschreiben — краснопис, каліграфія.

² Орден монахів Василіян.

не помітується¹ хоч тростівки і ніколи не занедбує робити з неї відповідного вжитку. Очевидна річ, що діти, піддані хоч би тільки на годину власті такого вчителя, дрожать наперед, і «красне писання» є для них найбільшою мукою.

Малий Мирон один сидить спокійний, майже веселий у лавці. Він дивується, чому це нараз так тихо стало в класі, коли один смільчак, висланий на коридор на звідни², вбіг до класу і крикнув: «Валько прийшов!» В тій самій хвилі тихо стало в класі. Малий Мирон не знає ще пана Валька. Він іно що прийшов із сільської школи, батько записав його до другого нормального класу у отців василіян, і нині перша година красного писання. І хоч на селі він у писанню був дуже слабкий, не вмів ні пера відповідно взяти в руку, ні вивести гладко та рівно одного штриха,— то все-таки він дитина, не йому журитися наперед тим, чого ще не знає. Він здивувався, чому це нараз так тихо стало, але про причину не смів допитуватися нікого із своїх сусідів — він же з ними досі дуже мало знайомий. Та й, зрештою, його це й небагато обходило. Серед тої, для інших страшної й тривожної, тиші він тим вигідніше віддався найлюбішому заняттю — думкам про свою рідну сторону. Не можна сказати, аби він тужив за нею: він знав, що щопонеділка побачить і батька і матір. Він тільки думав собі, як то гарно буде, як колись, літом, приїде додому, буде міг знов свобідно бігати по пастівниках, сидіти над річкою або бродити по ній за ковблями³; це були думки радше веселі, ясні, блискучі, а не тужні, жалібні. Малий Мирон розкішно ниряв у тій красоті природи, що розцві-

¹ Помітуватися — гордувати, цуратись.

² Звідни — розвідка.

³ Ковблі — рід риби.

тала в його уяві серед сірих, холодних стін василіянської школи, і не думав про погрозу, що наближалася над клас.

— Ба, а ти собі чому не прилагодиш скриптури¹ до писання? — запитав стиха один сусід Мирона, стусаючи його під бік.

— Га? — відповів Мирон, немило збуджений зі свого золотого сну.

— Скриптури приладь до писання! — повторив товариш і показав Миронові, як покласти скриптури, як каламар і перо за приписами пана Валька.

— Іде вже, йде вже! — пронісся шепіт по класу, мов при наближенню якого грізного царя, коли на коридорі залунали кроки вчителя «к р а с н о г о п и с а н н я». Швидко потім отворилися двері класу, і Валько ввійшов. Мирон позирнув на нього. Учитель своєю подобою зовсім не пригадував ніякого царя. Це був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами і рудою гіспанською борідкою. Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими, на боки повідгинаними ушима надавали йому вираз тупої упертості й м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якимось злобно та неприязно.

— Ано! — крикнув він грізно, зачинивши за собою двері класу і помахуючи тростиною вигинчастою паличкою. І від того крику, немов від вітру хмарної літньої днини хилється разом колосся жита, так само похилилися додолу голови вісімдесяти п'яти школярів над писемними, синьо та червоно полінійованими скриптурами. В руці у кожного школяра тремтіло перо. Один тільки малий Ми-

---

¹ Скриптура — зошит.

рон, що ще не знав Валькової вдачі, сидів обернений лицем до класу і вдивлювався в нового вчителя.

— А ти що? — крикнув, визвірившись на нього, Валько і просто направив кроки на нього.

Малий Мирон так і остовпів з наглою переполоху. Він якимось несвідомим поривом обернувся і зложив своє тіло в таке положення, в якому уже з минути трепещали його товариші.

Валько взяв у руки крейду, приступив до таблиці, розмахнувся і почав писати. Зразу писав тільки букви малі й великі, самоголосні й суголосні, без ніякого, впрочім, значіння. Але далі-далі дійшов і до слів, а в кінці й до цілих речень, як наприклад: «Бог сотворив світ», «Чоловік має дві руки», «Земля мати наша». Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знання красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Валько положив крейду, відступився, зирнув ще раз з уподобою на записану таблицю і відтак, обернувшись до трепечучого класу, крикнув грізно:

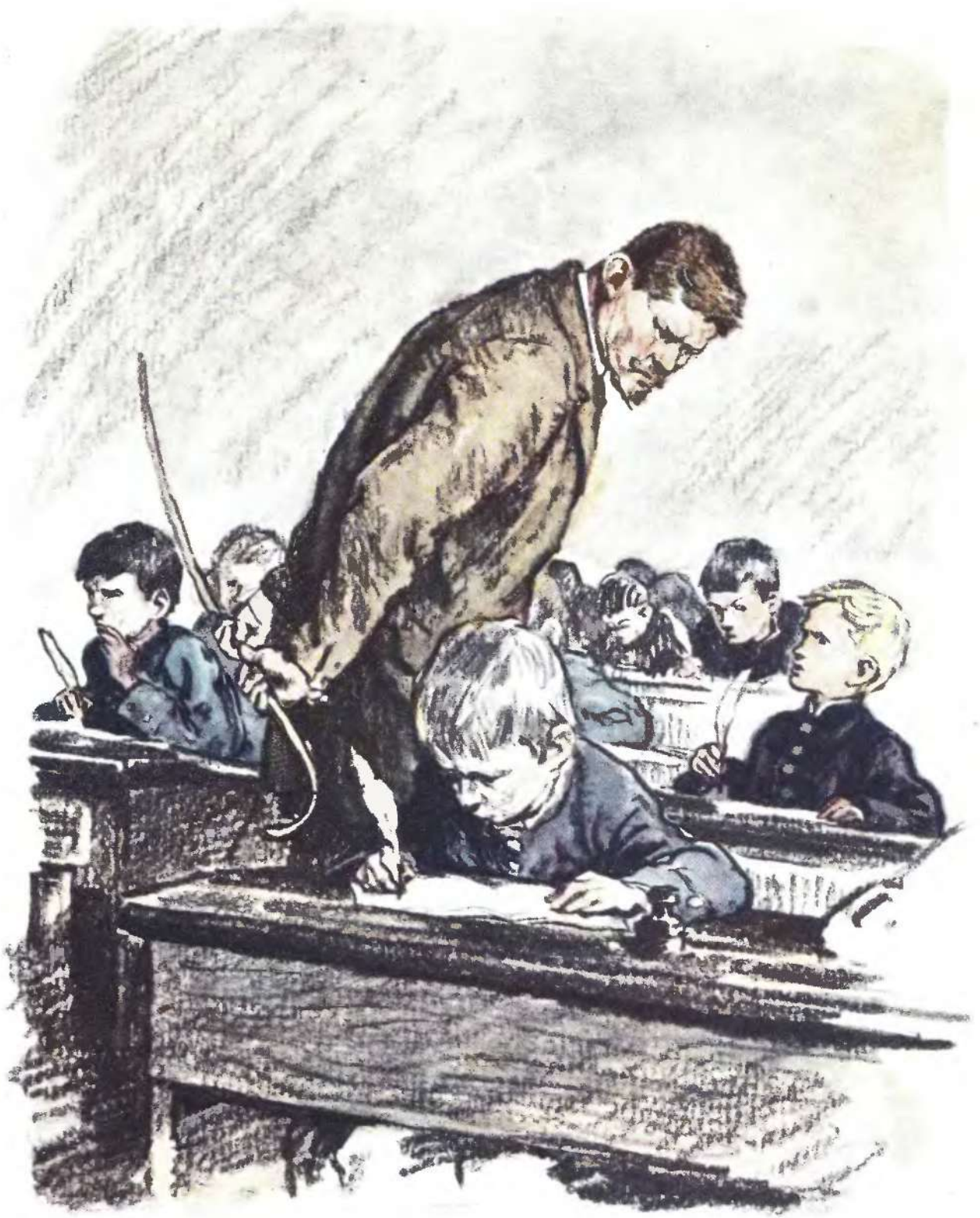
— Писати!

Його наукова діяльність у тій хвили щасливо скінчилася, — тепер починалася його економська діяльність. Щоб показати це наглядно, він сильно стріпнув пальцями, аби стрясти з них учений крейдяний порошок, і замість нього взяв у руки свою тростину. І немов орел слідить згори за добичею, так і він, озираючись по класі, зійшов із підвищеного градусу¹ і почав свій обхід.

Перший, на котрого навинула його зла доля, був

---

¹ Градус — підвищення в школі, де стояв стіл, за яким сидів вчитель. Повести на градус — це значить, поклавши учня на вчителеве крісло, бити його.

якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школяр-рик. Він увесь у поті, нагнувшись над скриптурою, працював зо всієї сили, аби вдержати перо в дряжачих пальцях, і щохвилі позирав на таблицю, стараючись виводити на папері такі крЮчки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на таблиці. Та ба, рука його дряжала, крЮчки, гачки та ковбаси виходили ломані, нерівні, — навіть перо непослушне щохвилі крутилося в пальцях, скрипіло, порскало, немов гнівалося чогось і бажало якнайшвидше з них видобутися.

Валько став над ним, мов кат над душею, і, злобно всміхаючись, не кажучи й слова, почав приглядатися його роботі. Бідний хлопець прочув лихо і до решти стратив усяку власть над своєю рукою і над непослушним пером.

— То ти так пишеш? — процідив звільна Валько, але тим швидше свиснула в повітрі його тростина і оперезала змією плечі бідного хлопця.

— Ой-йой-йой! — заверещав він, але зараз же й утих, стрітивши грізний, гадючий погляд учителя.

— Ти не вмієш ліпше писати? — питав Валько.

— Вмію, вмію! — лепотів хлопець, сам не знаючи, що лепоче.

Учитель-економ, може, й справді вірив, що хлопець уміє ліпше писати і що тільки на збитки йому силується писати погано чи, може, з великої любові до його тростинки.

— Ну, то вважай же! — і Валько пішов далі, не переконавшись, які спасенні плоди принесла його докладна наука. Впрочім, йому й байдуже було до тих плодів, — він тепер був тільки економом і більше нічим. Очі його вже звернулися в другий бік і в другім куті класу вигляділи іншу жертву. Там сидів єврейчик, котрий по старинній при-

вичці свого роду писав узадгузь¹, силуючися виводити Валькові викрутаси від правої до лівої руки, від кінця стрічки до початку. Одну стрічку він уже совершив таким способом і саме розпочав другу від слів «сот бог а з к сир». Написана, готова вже стрічка виглядала яко-так, але нова,

неготова ще, зачата від кінця, вколола Валька в очі.

— А ти як пишеш, Мойше? — закричав він, прискакуючи до хлопця.

Валько всіх євреїв у класі кликав «Мойше», — хіба що це були сини багатих міських «тузів», перед якими він мав великий респект². Єврейчик на прізвище Йонас Туртeltaуб, почувши той викрик і побачивши надскакуючого ворога, знітився і скулився, як слимак у своїй халабудці, і перестав писати.

— Ха, ха, ха! — реготався Валько, призираючися хлопчиковому писанню.

— Пане професор... — зачав хлопчик і зап'явся.

— Ходи сюда!

І, не чекаючи, аж Йойна вийде з лавки, взяв його за вухо і потяг на середину.

---

¹ Узадгузь — ззаду наперед, цебто справа наліво.

² Респект — повага, шана.

На вид бідного Йонки, скуленого, тремтячого і засли-
неного зо страху, весь клас голосно зареготався, хоч уся-
кий і собі тремтів та кулився... Але така вже сила ти-
ранського притиску, що досить тиранові всміхнутися,
а всі, що стоять під його гнітом, будуть реготатися без
огляду на те, що регочуться власне самі над своєю не-
долею.

— Ходи до таблиці! Ану, пиши!

Валько змазав власною рукою часть свого письма
і втиснув хлопчикові крейду в руку. Той почав писати своїм
звичаєм, узадгузь. Наново зареготався клас, всміхнувся
Валько, але зараз же завóрсилося ¹ його лице, він обернув-
ся до останньої лавки, де сиділи самі найбільші і найдуж-
чі хлопці, і крикнув:

— Ану, дайте-но йому!

Хлопчик затремтів цілим тілом і залобонів щось, але
швидко прискочили до нього два товариші-посіпаки і пове-
ли на градус. Тихо стало в класі. Замість сміху блі-
дість виступила на всіх лицах, — тільки болючий вереск
Йонки лунав посеред мурованих стін василіяньського мо-
настиря.

— Досить із нього! — сказав Валько, і Йонка, хли-
паючи, пішов на своє місце.

Сповнивши се високо педагогічне діло, Валько почав
знов свій обхід по класу, і знов посипалися удари його
тростинки по плечах та по руках бідних хлопців.

Яке вражіння зробила ціла ота наука на Мирона, цьо-
го сказати годі. Він раз у раз дрожав, мов у лихоманці;
йому шуміло в ухах і крутилося в очах, мов серед бурі.
Йому так і мерещилося, що й його не мине ота буря, що
кожний удар страшного вчителя паде на нього. Написані

---

¹ Заворситися — нахмуритись.

слова й стрічки скакали перед його очима, надувалися і переплутувалися, виглядали ще поганіше, ніж були на правду. Він і сам не знав, коли перестав писати, — сіра паволока стояла перед його очима.

— То ти так пишеш? — гукнув Валько над його головою.

Мирон стрепенувся, захопив за перо, талапнув ним у чорнило і поволік по папері, мов тура за роги:

— Чи ти не знаєш, як держати перо?

— Не знаю! — прошепотів Мирон.

— Що? — ревнув Валько. — Я тобі не показував уже десять раз, не раз?

Мирон зачудовані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підтятий, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла його лице.

— Підойміть його! — крикнув Валько. З задньої лавки прискочили два, ті самі, що перед хвилиною парили Йонку, і підняли зомлілого Мирона. Його голова не держалася на в'язах і хилилася додола, мов у мерця.

— Біжіть по воду! — командував далі Валько і ще раз поглянув на Мирона.

— То що за хлопець? — спитав він.

— Мирон, — відповів «ц е н з о р», найстарший віком і найдужчий силою в класі, котрого отцове настановили наставником над товаришами.

— Що за один? — питав далі Валько.

— Одного хлопа син з Н...

— Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхагися сюди! — проворкотів Валько. У нього відлягло від серця. Він зачав був трохи побоюватися свого вчинку, але хлопський син, — значиться, можна його бити і зо-

бижати, як хочеш, ніхто за хлопським сином не впіметься.

Валько не помилився в своїй рахубі. Ніхто не впімнувся за хлопським сином. Нелюдський поступок учителя-економа уйшов йому гладко, так, як і многі його нелюдські поступки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі проти усякого неволення та тиранства.

МІЙ ЗЛОЧИН

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі мені не буде легше від того. Адже ж відплата тут неможлива, бо яка ж відплата може винагородити невинно пролиту кров, надолужити замордоване життя?

Аж страшно мені робиться, коли ціла ота нещасна подія ясно, з усіми подробицями вирине в моїй пам'яті. Від того часу минуло багато літ, певно більше як тридцять.

Я був тоді невеличкий сільський хлопчина і бігав, граючись, по лісах і полях мого рідного села.

Власне, надійшла весна, один із перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в тісних душних хатах ми, сільські діти, могли побігати собі вільно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола й сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-не-десь прокльовувалася з землі свіжа зелень: сквапливі острі листки тростини, ще позвивані в острі шила листки хрину та лопухів над потоком. Тільки в недалекім лісі сподом усе забілілося від дикого часнику, що, власне, починав уже відцвітати, від білих і синіх підліщків¹.

Над нами здригалось темно-синє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діамантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилі холодний зимовий подув, що йшов від них униз до сходу сонця. І річка почувала це; вранці вона була ясна і чиста і плюскотіла тихенько, мов уліті, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася вниз своїми жовтаво-брудними розбурханими водами: це були якраз оті блискучі діаманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було поспувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали і підскакували, і бігали довкола, і відвідували всіх наших знайомих: старого могучого дуба на краю ліса, що то по його кріпких конарах² ми літом лазили навзаводи з вивірками³; високу, похилену березу з жалібно навислими тоненькими гілками, що ми їх звичайно надуживали на гойданку⁴ на велику гризоту пана ліс-

---

¹ Підліщки — підліски, лісові фіалки.

² Конарі — гілля.

³ Вивірка — білка.

⁴ Гойданка — гойдалка.

ничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми, позасідавши за грубими яворами та в'язами, не раз придивлялися вечорами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці глибокі, чисті млинівки¹, де ми щонеділі з гачками чатували на щупаків², а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій, холодній воді.

Кожне місце довкола тих млинівок, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали й обнишпорювали ми зовсім докладно. Це був спуст стародавнього великого ставу. Півперек долини, від ліса до ліса підіймалася здоровенна гребля, що тепер, обривняна і здавна розорювана плугом, виглядала як довгий, рівний горб, тільки в трьох місцях перерваний: раз потоком, що тут скручував аж під ліс і гнівно булькотів і рвав та підмулював високий, стрімкий беріг, і два рази згаданими вже млинівками, одинокими останками колишнього панського ставу. Ті млинівки були не надто широкі, глибокі з на сажень, отінені декуди вільхами, вербами та лозовими корчами. Літом густа, пахуча трава та квітки білої конюшини нависали з берегів аж над саме водяне дзеркало. Тепер, щоправда, довкола було досить голо й сумно, та й у воді, що в літі густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків і громадами червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми, проте, щокрок заглядали цікаво в воду під кожний прут, під кожний зів'ялий лопух, у кожний корч, чи не задушився деякий наш знайомий щупак під ледом або чи пані видра не була ласкава зробити нашим риbam візит.

— Псс! Псс! — засичали нараз два чи три хлопці, що

---

¹ Млинівка — ставочок за млином.

² Щупак — щука.

йшли передо мною, схилилися до землі й поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А вам що таке? Що там таке? — запитав я понево-лі також шептом.

— Птах! Птах! Не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчі. Побіг. Ми ще такого не видали. Не літає, мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступали корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гіллячки й побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торішній сухій траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що, побачивши мене над собою, не полетів і не побіг, і я в тій хвилі мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мойого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко!

Се був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попелясто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно-зеленкуватий і такі ж самі довгі, тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав і не дзьобав, як се звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене деякі хлопці, озираючи зависними очима гарну добычу в моїй руці.

— Понесу його додому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю? Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то, може, буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків, або сім'я, або пшоно. Вже щось винайду для нього.

Я справді поніс малого, гарного пташка додому і посадив його не до клітки, а всередину подвійного вікна, де мав більше куди бігати і літати, більше світла і повітря. Пташок не літав і не перхав, а тільки бігав вздовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло та раз у раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий, вольний світ. Часом зупинявся, схиляв головку і знов підносив її наглим, пташачим рухом або перехилював її набік, так, що одно око, бачилось, блукало по гілках близької яблуні, і потім знов потакував головою так сумно і зрезигновано¹; немовби хотів сказати:

— Ах, там надворі так гарно і тепло, та моя весна пропала! Я в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся цьому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пустити його! Пощо будеш його держати тут! — прошептало щось у моєму нутрі.

— Але ж він такий гарненький! І я ж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може, він привикне. Коли б я тільки знав, чим його годувати!

З годованням мав я справді чимало клопоту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кільканадцять зерняток проса і кільканадцять хатніх мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій мушлі², поставив йому черепок води і пішов геть, аби лишити його в спокою. Коли вечором я

---

¹ Зрезигновано — одчайдушно, безнадійно.

² Мушля — ракушка, черепашка.

повернув додому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся до поживи, тільки сидів у кутику, високо вгору простягнув тоненьку шийку і, не змигаючи оком, глядів крізь вікно надвір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребти-гори, і від часу до часу потакував головою так сумовито і безнадійно, що я не міг довше дивитися на нього.

«Може, це нічна пташина, — подумав я, — і аж уночі буде їсти».

Ця думка заспокоїла мене трохи, і я спав твердо і не думав про пташка. Скоро рано, ще до схід сонця, я побіг знов до світлиці і зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місці, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо догори і все ще, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на широкий, вольний світ отам за скляними шибамі і від часу до часу потакував головою. До поживи ані не доторкнувся.

— Пусти його! Пусти його! — закричало щось у моєму нутрі. — Пощо тобі мучити його? Адже ж він згине з голоду.

— Ні, — відізався інший, упертий голос у моєму нутрі, — я мушу видибати¹, чим він годується! Принесу йому слимаків, і хробаків, і жаборини.

Не знаю, відки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, я побіг на пасовисько, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробачків і виловив із води добру жменю жаб'ячої ікри і приніс усе те моєму бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані страху, ані найменшої цікавості, ані крихітки апетиту на ті ласо-

---

¹ Видибати — здобути.

щі. Здавалося, що тільки сонце, і тепло, і весна там, на широких вольних світи, займали всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, тож пішов геть і вернув аж вечором. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав, легенько потакуючи, здовж шиб і навіть не доторкнувся до поживи.

«Диво дивне!» — подумав я і хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він, певно, ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз вечором випущу його ось тут на подвір'ю, то це буде для нашого котика дуже легка й пожадана добича. Ліпше буде, коли ще сьогодні він переночує у мене. А завтра ранісінько я занесу його на те саме місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившись ранісінько з соломи, я побіг до свого бранця. Він усе ще не брався до ніякої поживи і сидів, ослаблений і втомлений, у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти й поглянув на мене тими самими невимовно сумними оченятами, якими дивився крізь шиб на сонце та на яблуневі гілки. Раз навіть він потакнув головою, немовби хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно в моїй долоні і не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко і його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його м'ясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що якби його зарізати і дати спекти?

— Пустити його! Пустити його! — шепче щось, мов добрий ангел, у моїм нутрі. — Адже ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти!

— Але ж бо шкода його пускати! Я ж зловив його! — бунтувалася дитяча впертість у моїм нутрі.

— Пусти його! Пусти його! — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

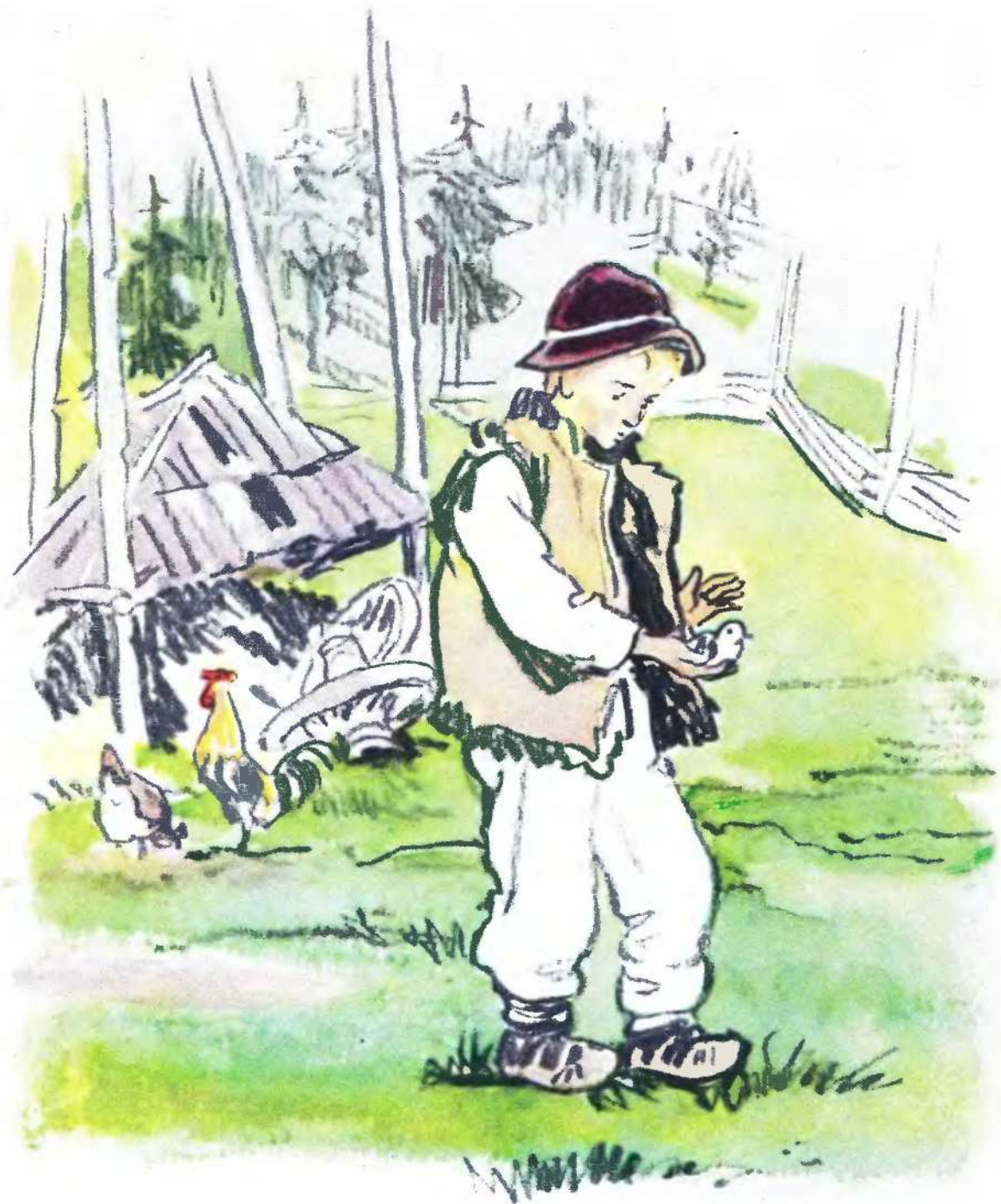
А пташок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я отворив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріумфувало в моїм нутрі.

— Бачиш! Він сам не хоче! Ти ж дав йому змогу втікати, чому ж не втікав?

— Але ж він слабий і зголоднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в глибині моєї душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрутив головку малому, гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплили дві чи три крапельки крові, і малого, гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний, бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я оце зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокутую і не відмолю ніколи. Адже ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне, невинне життя! Ось тут, на вільнім божім світі, перед лицем цього ясного, теплого, весняного сонця я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно і виразно, що це вбійство було зовсім безцільне. Адже ж цього бідного трупика я не зможу ані обскубти, ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки і, засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний, я побіг геть, геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами

стискало мою душу, і вона не могла у сльозах вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою, і мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою резигнацією, потакує головкою й шепче тихо-тихесенько:

— Ах, я це й знав, що пропала моя весна, що неволя буде разом і моя смерть!

У м'якому, вразливому дитячому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і його нещасну долю. Забув, бачилось, назавсіди. Вражіння мого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі, і звільна його присипали, прикрили і погребли інші вражіння, інші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ, і коли на мене звалився перший великий удар нещасливої долі, коли я, молодий, з серцем, повним жаги, бажання жити і любити, посеред чудового літа сох і в'янув у тюрмі і мусив почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, без цілі і без ума нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом своєї душі, тоді серед тривожної, безсонної ночі явився мені той маленький, гарний пташок, шпигонули мене в саме серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим-то воно скінчиться!

І відтоді я не можу позбутися цього спомину. Він затроює мені кожну хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещастю. Він мучить моє сумління грижею¹, і

---

¹ Г р и ж а — печаль, смуток.

мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у своїм життю, скристалізувалося в конкретний образ оцього малого, невинного замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу, і я прокидаюся зо сну. А в хвилях тривоги і розпуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зломати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосилий, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені невловимі привиди свободи і щастя, та може в найближчій хвилі без причини і без цілі скрутити мені голову.

З М І С Т

Грицева шкільна наука	3
Олівець	15
Schönschreiben	35
Мій злочин	45

ДЛЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Редактор *З. Г. Туранська*. Художній редактор *Г. Ф. Мороз*.
Технічний редактор *О. Г. Калашникова*. Коректор *Л. В. Леонова*.

Фраико Иван Яковлевич. Школьная наука Грица.
Рассказы
(На украинском языке)

Здано на виробництво 26. V. 1960 р. Підписано до друку 28. VII. 1960 р. Формат 84×108¹/₁₆. Фіз. друк. арк. 3,5. Умовн. друк. арк. 5,74. Обл.-вид. арк. 2,85. Тираж 33000. Зам. № 744. БФ 17798. Ціна 3 крб. З 1 січня 1961 р.— 30 коп. Дитвидав УРСР. Київ, Кірова, 34. Друко-хромолітографія «Атлас» Головоліграфвидаву Міністерства культури, УРСР. Львів, Зелена, 20.

Ціна 3 крб.

З 1. I. 1961 р. — 30 коп.